

УДК 340.1

Вікторія Чернописька
Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри
цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, доцент
Viktoriia.Z.Chornopyska@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3230-5971>

РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У ФОРМУВАННІ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.048>

© Чернописька В., 2023

У статті з'ясовано вплив релігійного чинника на формування правової ідеології українського суспільства у сучасних реаліях, що нерідко має неоднозначний та суперечливий характер при формуванні новітнього механізму реалізації прав і свобод людини та громадянина. Підхід до релігійного чинника за принципом політичної теології дає можливість використати чинник релігійних організацій і церкви у процесі побудови в Україні нації-держави, що має колосальне значення для формування сильної, демократичної та правової держави, яка здатна захищати національні інтереси та протистояти загрозам національній безпеці. Також такий підхід дає можливість розглядати українські релігійні організації та церкви як елемент християнської цивілізації, де є місце для католиків, православних і протестантів. Цей підхід створює платформу для співпраці в межах західних інституцій (ЄС, НАТО) держав із домінуванням різних християнських конфесій.

Доведено, що християнські норми та релігійна правосвідомість формуються в об'єктивних умовах і тісно взаємодіють, а відтак впливають на правосвідомість, формують уявлення членів суспільства про їхні права й обов'язки, про належний правопорядок. Зі свого боку правосвідомість впливає на релігійні норми, визначає практику їх застосування в інтересах вірян, релігійних громад щодо реалізації останніми своїх релігійних інтересів, обумовлюючи характер правореалізації, нормотворчої діяльності, механізм правового регулювання тощо. Тобто християнські норми виступають найважливішими регуляторами різноманітних суспільних відносин, чинниками формування правових норм, ставлення індивідів до правових інститутів і вияву протиправної чи правомірної поведінки.

Відзначено, що вплив релігійних організацій та церкви видозмінюється та трансформуються у нові ідеї, правові та політичні. Структурною складовою частиною ідеології є релігійна основа, і це не стосується лише теократичних і клерикальних держав, позаяк релігійні норми стали базисом моральних основ у суспільстві. Незважаючи на те, що у цифрову епоху релігійні цінності хоч і втрачають своє колишнє значення «священного образу» світу, і навіть якщо не мають прямого впливу на правову систему, вони однаково відіграють вагомую роль у правовому житті, тому що євро-

пейська правова культура створювалася під впливом християнства, християнського погляду на світ. А сучасні європейські правові системи функціонують у соціальній системі, яка увібрала християнські релігійні цінності.

Ключові слова: право; релігія; ідеологія; правова ідеологія; релігійна ідеологія; релігійний чинник; релігійні норми; християнські засади; права і свободи людини; релігійні організації; церква; правовий порядок; функції релігії; функціональна подібність права і релігії; державно-релігійні відносини.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни росії проти України особливої значущості набувають духовно-ціннісні детермінанти національного державотворення, з-поміж яких вагоме місце займає релігійний чинник. Релігійні організації та Церква є вагомою складовою національного буття. У контексті пошуку ціннісних орієнтирів та утвердження ціннісних засад сучасного глобального громадянського суспільства доцільним є визначення взаємозалежності між традиціями та новаціями, здійснення пошуку шляхів вирішення конфлікту між узвичаєними аксіологічними константами та інноваційними цінностями. Дослідження трансформації релігійності у такі переломні часи (зокрема, і воєнних реалій в Україні) об'єктивує трансляцію релігійної традиції, сприяє осягненню історичного досвіду, ментальних установок суспільної свідомості, увиразненню матриць подальшого правового розвитку нашої держави та формуванню релігійної і національної ідентичності.

Актуальність посилюється також динамікою трансформації релігійної культури та зміною ціннісних орієнтацій українського соціуму. Генеза релігійних явищ і процесів у контексті складних суспільних трансформацій епохи постмодерну і воєнних реалій в Україні потребує якісно нового концептуального осмислення. Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, проте нині вони є вкрай активними учасниками суспільних відносин і правовідносин. Вплив релігійних норм та ідеології на формування і розвиток механізму визнання, гарантування та реалізації прав людини є істотно значущим, а релігійні організації та церква відіграють вагому роль у сучасному житті українського суспільства, докладаючи максимум зусиль для вирішення назрілих проблем.

Аналіз дослідження проблеми. Артикульована проблема перебуває у площині зацікавлень фахівців багатьох галузей (юриспруденції, історії, релігієзнавства, культурології, психології, соціології тощо), попри це і надалі залишається чимало невирішених питань. Проблема взаємозв'язку релігії та права були предметом розгляду праць багатьох вчених, серед яких варто виокремити А. Баумейстера, Е. Бистроцької, В. Бліхар, О. Вовк, О. Данильяна, Р. Дворкіна, Є. Євграфової, А. Карася, М. Козюбри, М. Кравчука, С. Максимова, О. Мініліча, М. Никифорак, Є. Ткаченка, С. Рабіновича, С. Сливки, В. Форманюк, Л. Филипович, Х. Хвойницької, В. Шафірова, С. Цебенко тощо.

Мета статті – з'ясувати вплив релігійного чинника на формування правової ідеології українського суспільства у сучасних реаліях, що нерідко має неоднозначний та суперечливий характер при формуванні новітнього механізму реалізації прав і свобод людини та громадянина.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи сучасні тенденції розвитку держави, ми простежуємо значну роль релігійного чинника в українському просторі. Релігійні організації та церква органічно адаптувалися в культуру українського народу, наповнили її внутрішнім змістом, ідейним сенсом, утвердивши концептуальний стрижень цієї культури [1, с. 54]. Саме релігійні організації та церква лідирують у рейтингу довіри соціуму, тому розгляд взаємозв'язку релігії та права дозволить з'ясувати вплив релігійного чинника на формування правової ідеології сучасного українського суспільства. Це зумовлено передусім тим, що дедалі зростає суспільний інтерес до релігії, базисом

якої є церква чи певна спільнота як соціальний інститут, які не зазнають істотних ідеологічних трансформацій. По-друге, принципи їх формування, організації та функціонування є структурним елементом соціалізації індивідуума. По-третє, на формування сучасних правових систем суттєво впливають релігійні організації та церква як окремі організації та релігія як елемент формування правосвідомості суспільства.

Британський мислитель Е. Сміт у своїй праці «Національна ідентичність» визначив критерії релігійного, на підставі яких формується релігійна ідентичність. Розглядаючи релігійну ідентичність як певне політичне явище, дослідник визначає базисні чинники, які впливають на характеристику релігійної політики та підвищення довіри соціуму:

1) релігія, як і політика, звертається здебільшого до спільноти, а не до конкретного суб'єкта. «Маздакізм V ст. н. е. у сасанідській Персії насправді був рухом за соціальну справедливість нижчих верст населення, однак загалом промовляв до всіх. Аналогічно англіканство в Англії XVIII ст. спрямовувалося на забезпечення запитів вищої та середньої верств, але разом з тим було відкрите для кожного англійця» [5, р. 77].

2) комунікація як засіб зв'язку не лише з адептами, але соціумом загалом з метою розширення авторитету;

3) акцент на спільну історію, історичну пам'ять, ритуали, міфологічність та героїку, що зміцнює авторитет влади як захисника національних традицій та правонаступниці історичної спадщини;

4) інститути, через які інтенсифікується роль державотворення, що виправдовують трансформації, реформи, латеральні дії шляхом застосування нетрадиційних інноваційних методів, а також за допомогою символічної мови просуваються певні смисли заради нового осмислення;

5) війна як форма випробування для релігійних інститутів, коли немає можливості приховати власний вектор релігійної політики та відносини з владою (внутрішньою та владними представниками інших країн) [5, р. 81].

Ці чинники безперечно сприяють комплексному дослідженню ролі релігійного чинника у формуванні правової ідеології, проте певне послаблення релігії у публічній сфері, втрата контролю окремих духовних лідерів над релігійними інститутами, десакралізація священного свідчить про те, що сучасна політика релігійних інститутів є недосконалою та здійснюється процес певного переформатування ролі релігійних організацій і церкви у сучасному суспільстві. Незважаючи на те, що під час війни релігійність та довіра до церкви підвищуються (як показник стресу), роль релігійних інститутів істотно падає з огляду на утвердження цифрової епохи, яка просуває ідеологію консьюмеризму (коли речі замінили Бога).

Звісно, у контексті складних суспільних реалій діяльність релігійних організацій інтенсифікується через активні соціальні рухи у публічному просторі, тому низка вчених вказує на таке явище, як формування «публічної релігії», що має дві найбільш поширені дефініції. Перша – це захист прав і свобод громадян, коли право на віру та свободу віросповідань є цінностями, які слід відстоювати. Друга передбачає захист права на приватне життя, коли віра має особистий приватний характер, а релігійний примус оцінюється як порушення права на приватність [3, с. 71].

Керівник Берклійського центру релігії, миру та світової політики Х. Казанова відзначає, що поняття «публічне» передбачає три виміри: держава, політичне суспільство та громадянське суспільство. Релігія може мобілізувати власні інституційні ресурси з метою політичного розвитку через політичні партії. Окрім того, вона може сприяти зміцненню цілісності публічної сфери у громадянському суспільстві шляхом формування певного дискурсу (активне обговорення, дебати, публічне представлення власної позиції щодо важливих питань), учасниками якого є різні релігійні організації та церкви [4, с. 112]. Це яскраво ми можемо простежити на прикладі України, коли представники релігійних організацій активно проникають у публічний простір та дискутують довкола актуальних та суспільно-важливих питань нашої держави. З огляду на демократичний принцип інформаційної діяльності в Україні, споживачі інфомедіа є свідками розвитку публічної

релігії в країні, однак треба зауважити, що така публічна участь може впливати як на об'єднання та консолідацію суспільства, так і його розкол.

Характеризуючи публічну релігію, Х. Казанова акцентує на певних точках дотику релігії індивідуалізму й публічної сфери, коли роль індивідуума є центральною у космологічному світі. Поділ релігії на приватну та публічну сфери свідчить про те, що політичні, соціальні та економічні проблеми призвели до віри індивідуума в особистий потенціал, а вже пізніше у релігійно-теологічні концепти.

Сучасні контроверзи релігійної динаміки ретельно досліджувала британська вчена Г. Деві, яка акцентувала на тому, що методи дослідження повинні змінюватися відповідно до соціальної реальності, яка демонструє нове бачення публічності. Окреслюючи місце сучасної релігії, дослідниця виокремила три концепції: «віра без належності»; «вікарна релігія»; «від обов'язків до споживання». Так, «віра без належності» полягає у тому, що суб'єкт декларує особисту належність до конкретної релігійної організації чи церкви, проте не бере активної участі у її діяльності (на противагу «вікарній релігії»). На її думку, влучнішою є дефініція «замісна релігія» – діяльність активної меншості від імені пасивної більшості. Сама релігія може бути за формою м'якою або твердою. «Ця позиція завоювала простір між твердими та м'якими змінними, що торкаються релігійної належності: віра здебільшого набирає ширшого виборчого округу, ніж належність» [5, р. 262].

Ідея вікарної релігії як форми колективної пам'яті полягає у тому, що вона передається від одного покоління до іншого, а релігійні традиції встановлюють взаємозв'язок між ними. Відповідно зменшення впливу релігійного чинника елімінує збереження та передачу традицій. З одного боку, церква, релігійні організації як інститут, а з другого – релігійні громади, є відповідальними за збереження колективної пам'яті через традиції. Ці повноваження їм делегувала більшість людей (дихотомія активної меншості та пасивної більшості), і тому таку форму релігії слід розуміти як «замісну». Релігійні ритуали, які «здійснює активна меншість, однак від імені більшості, котра не лише розуміє, але і цілком схвалює те, що робить меншість робить» [5, р. 262].

У контексті розгляду ролі релігійного чинника у формуванні правової ідеології слід звернути увагу на виокремлені Г. Деві аспекти релігійності, які і надалі вагомі та ефективно адаптуються до сучасності: 1) роль історичних церков у формуванні європейської культури (зведенні релігійних архітектурних витворів, проведенні церковних свят чи релігійних ритуалів, популяризації традицій); 2) історичні церкви займають вагоме місце у конкретних випадках життя сучасних європейців (народженні, одруженні, похороні); 3) істотна зміна релігійних округів (інституцій) континенту, які беруть активну участь у громадському житті, зокрема це стосується моделі вибору, а не моделі зобов'язання чи обов'язку; 4) прибуття до Європи груп людей із різних місцин світу. Зростаюча кількість християн із Півдня світу поряд зі значними іншими віросповіданнями істотно змінила релігійну палітру європейського континенту. Нині уявлення про релігію слід вважати більш приватною справою; 5) різні реакції (агресивні або толерантні, позитивні) світських еліт європейських країн на релігійні протести та течії, що нерідко набувають векторних змін у громадському чи приватному житті; 6) поступове, однак зростаюче усвідомлення того, що релігійні тенденції в сучасній Європі слід вважати «винятковим випадком», але не глобальним прототипом. Європейці починають усвідомлювати, що Європа світська не тому, що вона сучасна, а тому, що це демократичне середовище [5, р. 263].

Загальне поняття вікарної релігії полягає у меседжі «вірю без належності». Ця прихована релігія найчастіше простежується у період кризи або еволюції, коли усталені засоби стабілізації перестають ефективно діяти, а індивідууми та різні громадянські інститути починають демонструвати релігійні інстинкти. Зазвичай соціум сконцентровується на кількох проблемах: зовнішньої агресії, корупції, безробітті, захисті здоров'я та довкілля й інших, і коли усталені засоби перестають діяти, релігійно-моральні норми набувають суспільної цінності, а релігійні лідери авторитетності.

Така замісна релігія може встановлювати як заборони (наприклад, не вакцинуватися), так і нові форми поведінки.

На релігію як форму колективної пам'яті вказували й інші відомі мислителі, і якщо порушити такий механізм передачі пам'яті, то суспільство ризикує самознищитися. Зниження релігійного чинника у сучасному суспільному бутті пов'язане не лише з його раціональним характером, але передусім із тим, що не виконуються функції зберігання традицій. Альтернативою цьому може бути делегування цих повноважень релігійним організаціям та церкві, які разом з інтенсифікацією традицій у релігійних ритуалах не тільки зберігають колективну пам'ять, але й отримують більший ліміт довіри й на іншу свою діяльність [6, с. 23].

Окрім того, підхід до релігійного чинника за принципом політичної теології дає можливість використати чинник релігійних організацій і церкви у процесі побудови в Україні нації-держави, що має вагомое значення для формування сильної, демократичної та правової держави, яка здатна захищати національні інтереси та протистояти загрозам національної безпеки. Також такий підхід дає можливість розглядати українські релігійні організації і церкви як елемент християнської цивілізації, де є місце для католиків, православних і протестантів. Цей підхід створює платформу для співпраці в межах західних інституцій (ЄС, НАТО) держав із домінуванням різних християнських конфесій.

Національний історико-правовий дискурс вказує на значний вплив християнства, а відповідно й релігійних норм, на формування та розвиток права, відображення низки християнських настанов у національному законодавстві. Релігійні норми, з одного боку, є особливим структурним елементом правової системи в матеріальному та формальному значеннях, тобто чинниками, які визначають зміст права, самої правової системи, а з другого – формою зовнішнього вираження правил поведінки. На противагу правовим нормам, як мають триелементну внутрішню будову, релігійні норми структурно складаються лише з однієї частини – диспозиції, а гіпотеза та санкція реалізуються на сакральному рівні, а не на людиновимірному. Особливість релігійних норм виражають їх формальні джерела, сприйняття закону як волі Бога зумовило велику повагу до священних книг, що є базисним джерелом релігійних приписів [7, с. 54].

У контексті визначення релігійного чинника у формуванні правової ідеології слушна позиція О. Маніліча, що «релігійні норми є найважливішими регуляторами суспільних відносин, чинниками формування правових норм, ставлення індивідуума до правових інститутів, ствердження протиправної чи законслухняної поведінки. За допомогою релігійних норм формується певна релігійно-нормативна ідеологія, яка, зі свого боку, формує певний культурний свідомий тип людини. Через зміст релігійних норм правові норми знаходять своє Божественне обґрунтування відповідно до приписів Священних джерел у нормах сучасного світського та релігійного права» [8, с. 46].

За допомогою релігійних норм як загальних правил поведінки задовольняється потреба суспільства у затвердженні нормативних начал існування та розвитку релігійної спільноти, дотриманні режиму циклічності, сукупності повторюваних релігійних відносин і процесів у межах релігійної організації чи церкви. Релігійна свідомість як різновид загальної свідомості разом із правовою свідомістю, праворозумінням, правовою культурою повинна визнаватись структурним елементом ідеологічної складової частини правової системи [9, с. 311].

Інституціональна підсистема виокремлює суб'єктивний склад, який містить такий структурний елемент як суб'єкт релігійних відносин, що має певні суб'єктивні права та обов'язки. Всі релігійні норми та принципи, які регулюють відносини між різними суб'єктами релігійних відносин, об'єктивовані та систематизовані у нормативних актах, які входять до складу нормативної (регулятивної) підсистеми правової системи.

Імперативний вплив християнства на державне право й визнання їх правовою основою регулювання суспільних відносин підтверджуються державним статусом релігії у країнах релігійно-традиційної правової системи. Вплив релігійних норм на позитивне право, зокрема і правову

систему країни може здійснюватися двома модусами – прямим і непрямим. Сутність прямого модусу полягає у тому, що разом із позитивними поглядами та доктринами створюється ідеологічна основа сучасної правової системи країни, релігійно-етичний базис правотворчості, а в окремих випадках і правозастосовної та правоохоронної діяльності державних органів. Безперечно, будь-яка держава та право мають певну традиційну релігійну основу. Непрямий модус передбачає вплив підсистеми релігійного права на позитивне право з огляду на існування й функціонування релігійних норм. Існування релігії та права як регуляторів суспільних відносин (інколи тотожних), паралельне вирішення ними загальнозначущих проблем та виникнення між ними колізій, звісно, негативно позначається на характері, змісті, напрямках і формах їх взаємозв'язків і взаємодії.

Християнські норми та релігійна правосвідомість формуються в об'єктивних умовах і тісно взаємодіють, а відтак впливають на правосвідомість, формують уявлення членів суспільства про їхні права й обов'язки, про належний правопорядок. Зі свого боку правосвідомість впливає на релігійні норми, визначає практику їх застосування в інтересах вірян, релігійних громад щодо реалізації останніми своїх релігійних інтересів, зумовлюючи характер правореалізації, нормотворчої діяльності, механізм правового регулювання тощо. Тобто християнські норми виступають найважливішими регуляторами різноманітних суспільних відносин, чинниками формування правових норм, ставлення індивідів до правових інститутів і вияву протиправної чи правомірної поведінки.

Релігійні норми зумовлюють формування особливої релігійно-нормативної ідеології, яка генерує культурний свідомий, цивілізований тип людини. Складнощі та контроверзи щодо визначення місця релігійних норм у системі джерел права полягають в неузгодженості релігійних та правових норм з регулювання цілого різноманіття суспільних відносин. Проте ідеї, традиції й окремі інститути релігійного права відображаються майже в усіх сферах сучасної правової системи; догми релігійного права не лише містяться в основі значної частини сучасного законодавства, але й вагомо впливають на процес розробки і прийняття нормативно-правових актів.

Висновки. Вплив релігійних організацій та церкви видозмінюється та трансформується у нові ідеї, правові та політичні. Структурною складовою частиною ідеології є релігійна основа, і це не стосується лише теократичних і клерикальних держав, позаяк релігійні норми стали базисом моральних основ у суспільстві. Незважаючи на те, що у цифрову епоху релігійні цінності хоч і втрачають своє колишнє значення «священного образу» світу, і навіть якщо не мають прямого впливу на правову систему, вони однаково відіграють вагомий роль у правовому житті, тому що європейська правова культура створювалася під впливом християнства, християнського погляду на світ. А сучасні європейські правові системи функціонують у соціальній системі, яка увібрала християнські релігійні цінності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Степовик Д. В. (1996). Церква в кайданах (Боротьба українських християн за свою самобутність у XIX ст.). Київ: Фондація ім. О. Ольжича. 111 с.
2. Smit Entoni D. (1994). *Nacional'na identychnist'*. K.: Osnovy. 224 p.
3. Мацишина І. В. (2021). Публічна релігія як боротьба за публічний простір. *Політичне життя*. № 3. С. 69–76.
4. Casanova J. (2003). What Is a Public religion? *Religion Returns to the Public Square Faith and Policy in America*. No. 2. P. 111–141.
5. Davie G. (2010). Vicarious religion: A response. *Journal of Contemporary Religion*. Vol. 25. No. 2. P. 261–266.
6. Віллем Ж. П. (2006). Європа та релігії. Ставки XXI-го століття. Київ: Дух і літера. 331 с.
7. Кравчук М. В. (2016). Проблеми теорії держави і права (опорні концепти). Тернопіль: Економічна думка. 420 с.

8. Маніліч О. В. (2012). Місце релігійних норм у правовій системі держави. *Право і суспільство*. № 4. С. 43–47.

9. Малініч О. В. (2012). Співвідношення права та релігії як специфічних чинників соціально-нормативного регулювання суспільних відносин. *Право і суспільство*. № 6. С. 20–26.

REFERENCES

1. Stepovyk D. V. (1996). *Tserkva v kaidanakh (Borotba ukraïnskykh khrystyian za svoiu samobutnist u KhIKh st.)* [The Church in Chains (The Struggle of Ukrainian Christians for Their Identity in the 19th Century)]. Kyiv: Fundatsiia im. O. Olzhycha Publ. 111 p.

2. Smit Entoni D. (1994). *Nacional'na identychnist'*. Kyiv: Osnovy Publ. 224 p.

3. Matsyshyna I. V. (2021). *Publichna relihiia yak borotba za publichnyi prostir* [Public religion as a struggle for public space]. *Politychne zhyttia*. No. 3. P. 69–76.

4. Casanova J. (2003). *What Is a Public religion? Religion Returns to the Public Square Faith and Policy in America*. No. 2. P. 111–141.

5. Davie G. (2010). *Vicarious religion: A response*. *Journal of Contemporary Religion*. Vol. 25. No. 2. P. 261–266.

6. Villem Zh. P. (2006). *Yevropa ta relihii. Stavky XXI-ho stolittia* [Europe and religions. Rates of the 21st century]. Kyiv: Dukh i litera Publ. 331 p.

7. Kravchuk M. V. (2016). *Problemy teorii derzhavy i prava (oporni konspekty)* [Problems of the theory of the state and law (reference notes)]. Ternopil: Ekonomichna dumka Publ. 420 p.

8. Manilich O. V. (2012). *Mistse relihiinykh normu pravovii systemi derzhavy* [The place of religious norms in the legal system of the state]. *Pravo i suspilstvo*. No. 4. P. 43–47.

9. Malinich O. V. (2012). *Spivvidnoshennia prava ta relihii yak spetsyfichnykh chynnykiv sotsialno-normatyvnoho rehuliuвання suspilnykh vidnosyn* [The relationship between law and religion as specific factors of social-normative regulation of social relations]. *Pravo i suspilstvo*. No. 6. P. 20–26.

Дата надходження: 11.11.2023 р.

Victoria Chornopyska

Lviv Polytechnic National University,
Institute of Jurisprudence, Psychology
and Innovative Education
Department of Civil Law and Procedure,
Sc. D., Assoc. Prof.

Viktoriia.Z.Chornopyska@lpnu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3230-5971>

THE RELIGIOUS FACTOR IN THE FORMATION OF LEGAL IDEOLOGY

The article clarifies the influence of the religious factor on the formation of the legal ideology of Ukrainian society in modern realities, which often has an ambiguous and contradictory character in the formation of the newest mechanism for the realization of human and citizen rights and freedoms. The approach to the religious factor based on the principle of political theology makes it possible to use the factor of religious organizations and the church in the process of building a nation-state in Ukraine, which is of enormous importance for the formation of a strong, democratic and legal state that is able to protect national interests and confront threats to national security. This approach also makes it possible to consider Ukrainian religious organizations and churches as an element of Christian civilization, where there is a place for Catholics, Orthodox and Protestants. This approach creates a platform for cooperation within Western institutions (EU, NATO) of states dominated by different Christian denominations.

It has been proven that Christian norms and religious legal awareness are formed in objective conditions and closely interact, and therefore influence legal awareness, shape the perception of members of society about their rights and obligations, about the proper legal order. From its side, legal consciousness affects religious norms, determines the practice of their application in the interests of believers, religious communities in the latter's realization of their religious interests, determining the nature of law enforcement, rule-making activity, the mechanism of legal regulation, etc. That is, Christian norms act as the most important regulators of various social relations, factors in the formation of legal norms, the attitude of individuals to legal institutions and the manifestation of illegal or lawful behavior.

It was noted that the influence of religious organizations and churches is changing and transforming into new ideas, legal and political. The structural component of ideology is the religious basis, and this does not apply exclusively to theocratic and clerical states, since religious norms have become the basis of the moral foundations of society. Despite the fact that in the digital age, religious values, although they lose their former meaning as a «sacred image» of the world, and even if they do not have a direct impact on the legal system, they still play an important role in legal life, because the European legal culture was created under the influence Christianity, the Christian view of the world. And modern European legal systems function in a social system that has absorbed Christian religious values.

Keywords: law; religion; ideology; legal ideology; religious ideology; religious factor; religious norms; Christian principles; human rights and freedoms; religious organizations; church; legal order; functions of religion; functional similarity of law and religion; state-religious relations.